

Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Y.2004, C.9, S.1 s.77-98.

**1995 VE 1999 YILLARIYLA KARŞILAŞTIRMALI
OLARAK 3 KASIM 2002 SEÇİMLERİNDE SİYASAL
PARTİLERİN SOSYO EKONOMİK TABANLARI:
ISPARTA ÖRNEKOLAYI**

**THE SOCIOECONOMIC BASES OF POLITICAL
PARTIES ON 3 NOVEMBER 2002 ELECTIONS IN
COMPARISON WITH 1995 AND 1999 YEARS: THE
SAMPLE OF ISPARTA**

Doç.Dr.Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI*

ÖZET

Bu makalenin amacı ulusal düzeyde faaliyet eden siyasi partilerin gelir, eğitim, meslek, cinsiyet ve yaş değişkenine göre tabanlarını tespit etmektir. Bu doğrultuda Isparta kentinde 2002 seçimlerinde yapılan anket sonuçları daha önceden 1995 ve 1999 yıllarında aynı tekniklerle yapılmış araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılmış ve Türk siyasi partilerin tabanlarındaki süreklilikler ve değişkenlikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca 1995 ve 1999 araştırmalarında doğrulanan varsayımlar bu araştırmanın bulgularıyla tekrar test edilmiştir.

ABSTRACT

The purpose of this article is to specify the bases of political parties that operate at national level according to the variables of income, education, profession, sex and age. Bearing this in mind, the results of the survey carried out in 2002 elections in Isparta were compared with the research findings of 1995 and 1999 using the same methods. By doing this, it was tried to determine the continuities and variations in the bases of Turkish political parties. Additionally, The hypotheses confirmed by the findings of 1995 and 1999 researches were retested by the results of this research.

Parti Tabanları
Bases of Political Parties

* SDÜ İİBF öğretim üyesi.

GİRİŞ

Ülke düzeyinde seçmen davranışıyla ilgili yapılan araştırmalara ve yorumlara katkı sağlamak amacıyla yapılan bu araştırmayla, Isparta kentini “örnek alan” olarak ele alarak Türkiye’deki siyasal partilerin tabanlarını “gelir”, “eğitim”, “meslek”, “cinsiyet” ve “yaş” gibi sosyoekonomik özellikleriyle incelemeyi amaçladık. Biri 12 Aralık 1995, diğeri 18 Nisan 1999 seçimlerinden sonra yaptığımız araştırmaların sonuçlarını siyasal partilerin tabanlarının sosyoekonomik özellikleri açısından 3 Kasım 2002 seçimlerinde elde ettiğimiz bulgularla karşılaştırdık¹. Bu sayede bu makalede siyasal partilerin tabanlarının sosyoekonomik özelliklerindeki süreklilikleri ve değişimleri tespit etmeye çalıştık

Üç araştırmada da aynı anket formunu ve aynı teknikleri kullandık. Anket formları oluşturulurken açık uçlu soruları analiz etmenin güçlüğü nedeniyle kapalı uçlu soruları tercih ettik. Kapalı uçlu soruların bazı sakıncalarını gidermek için soruların oluşturulmasında açık uçlu sorularla hazırlık anketleri yaptık ve hakem olarak kullanılan deneklerin verdikleri cevaplara göre en çok puan alan cevap seçeneklerini anket formlarına aldık. Anketör olarak yararlanılan yaklaşık elli kişilik bir öğrenci grubuna kent içinde anket araştırması yaptırıldı. Bu anketörler kentin her mahallesine, her bir mahallenin nüfus yoğunluğu oranında her sokaktan en fazla bir kişiyle görüşmek üzere gönderdik.

Örnekleme belirlenirken basit tesadüfi örnekleme tekniğini benimsenmiştir. Anketörler, seçmen niteliğine sahip on sekiz ve üzeri yaştaki 1995’te 794, 1999’da 932 ve 2002 yılında 552 denekle yüzyüze görüştüler ve onlardan Seçmen Davranışı Anket Formu’ndaki kapalı uçlu soruları cevaplamalarını istediler.

12 Aralık 1995, 18 Nisan 1999 ve 3 Kasım 2002 seçimlerinin hemen arkasından yapılan bu araştırmaların amacı esas olarak yaş, meslek, cinsiyet, öğrenim durumu, gelir düzeyi gibi faktörlerin seçmen oyuna nasıl yansıtıldığını ve bu durumun zaman içinde gösterdiği değişimleri tespit etmektir.

Bulguların yorumlanmasında her bir kategorinin ortalama değerlerinde ortaya çıkan sapmalar dikkate alınmış, varsayımların testinde ise Z dağılımından yararlanılmıştır. Z testinin sonuçları “Sonuç” bölümünde verilmiş olup, hesaplanan Z değerlerinin 1.96’dan büyük olması durumunda varsayımın doğrulandığı, küçük olması durumunda da varsayımın doğrulanmadığı sonucuna varılmıştır. Z testi için aşağıdaki formüller kullanılmıştır:²

¹ 1995 ve 1999 yıllarında yapmış olduğumuz araştırmamız için bkz. Şaban Sitembölükbaşı, **Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler: Isparta Örnekolay Araştırması 1995-1999**, Nobel Yayınevi, Ankara, 2001.

² Z dağılımının formülleri için bkz. Metin Çakıcı, Adil Oğuzhan, Tuncer Özdi, **Temel İstatistik**, İkinci Baskı, Özal Matbaası, İzmir, 1999, s.242.

$$Z = \frac{[(P_1 - P_2) - (\pi_1 - \pi_2)]}{S_{p1-p2}}$$

$$S_{p1-p2} = \sqrt{\frac{\hat{P}(1 - \hat{P})}{n_1} + \frac{\hat{P}(1 - \hat{P})}{n_2}}$$

$$\hat{P} = \frac{(x_1 + x_2)}{(n_1 + n_2)}$$

1. DENEKLERİN SOSYOEKONOMİK ÖZELLİKLERİ

Anketimize konu olan deneklerin gelir durumları dikkate alındığında ekonomik kriz dönemleriyle deneklerin gelir düzeylerinde değişikliklerin yaşandığı gözlenmektedir. Bu bağlamda Isparta'da (ve muhtemelen Türkiye'de) eve giren ortalama aylık gelir 2003 yılında 1999 yılına göre düşmüş ve yine Türkiye'nin bir başka ekonomik krizi yaşadığı 1995 yılındaki gelir düzeyine yaklaşmıştır. Eve giren ortalama aylık gelir bakımından 370 dolardan aşağı geliri olanlar 1995'de toplam deneklerin % 69.4'ünü oluşturmaktayken, bu oran 1999'da %54.3'e inmiş ve 2002 yılında tekrar 64.3'e çıkmıştır. Aynı şekilde 370 doların üzerinde gelir elde edenlerin oranları 1995'te %30.6, 1999'da %45.8 ve 2002'de de %35.8'dir. Diğer bir ifadeyle anketimizin sonuçlarına göre 2002 yılında eve giren ortalama gelir yedi yıl öncesine göre çok az bir artış göstermiştir.

Tablo 1. Isparta'da Eve Giren Aylık Gelir (Yüzde)

Eve Giren Aylık Gelir	1995	1999	2002
185 dolardan düşük*	27.4	19.2	30.5
185-370 dolar arası	42.0	35.1	33.8
370-555 dolar arası	19.7	26.3	21.7

*Anketlerde Türk lirası kullanılmıştır. 1995 yılında 10 milyon TL=185 dolar, 20 milyon TL=370 dolar, 30 milyon TL=555 dolar iken, aynı miktarlar dolar cinsinden 1999 yılında 70, 140 ve 210 milyon TL olarak tespit edilmiştir. 2002 yılında ise bu miktarların TL cinsinden karşılıkları 310, 585 ve 925 milyon olarak hesaplanmıştır.

Denekleri eğitim düzeylerine göre ele aldığımızda ise 1995'ten 2002 yılına kadar Isparta'nın genel eğitim düzeyinde bir artış olduğu sonucuna ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Alt eğitim kategorisi sayılabilecek ortaokul mezunu ve daha alt eğitim kategorisinde yer alan deneklerin toplam oranı 1995'te %48.9, 1999'da %46.3 ve 2002 yılında ise %38.1'dir. Rakamlardan da görüldüğü gibi alt eğitim düzeyinde yer alanların oranında istikrarlı bir düşüş gözlenmektedir. Buna karşılık lise ve yüksekokul mezunlarından oluşan üst eğitim kategorisinde yer alanların oranı ise sabit bir

yükseliş ortaya koymaktadır. Bunların oranı 1995'te % 51.1, 1999'da %53.7 ve 2002 yılında ise %61.9'dur. Isparta'nın genel eğitim düzeyindeki bu yükselişte kuşkusuz 1993 yılından itibaren eğitim ve öğretime başlayan Süleyman Demirel Üniversitesinin payı büyüktür. Üniversitenin etkisinin en açık biçimde 2002 yılında lise ve yüksekokul mezunlarının oranına yansıdığı gözleniyor. Çünkü ancak bu dönemde üniversite, başlangıç yıllarının aksine, kadrolarını ve öğrenci sayısını artırarak gelişme imkanı buldu; hatta mezun ettiği gençlerin bir kısmı Isparta'da ikamet etmeye devam edip Isparta'nın yüksekokul mezun oranını artırmış gözüküyor.

Tablo 2. Deneklerin Eğitim Düzeylerine Göre Oranları (Yüzde)

Eğitim Düzeyleri*	1995	1999	2002
İlkokul ve altı	30.4	33.1	24.5
Ortaokul	18.5	13.2	13.6
Lise	28.5	36.1	36.5
Yüksekokul	22.6	17.6	25.4

* Mezun oldukları okulları göstermektedir. "İlkokul ve altı" kısmına ilkokul mezunlarıyla okur-yazar olanlar ve olmayanlar da dahil edilmiştir.

Deneklerin mesleki durumlarına göz attığımızda, muhtemelen Isparta'nın genel mesleki dağılımını da yaklaşık olarak görebilmekteyiz. Buna göre serbest meslek sahipleri Isparta'da hemen her zaman en büyük kesimi oluşturmakta, daha sonra sırasıyla ev hanımları, memurlar, öğrenciler ve emekliler diğer önemli toplumsal gruplar olarak göze çarpmaktadır. Dönemler itibariyle toplumsal gruplarda büyüme ve küçülmelere baktığımızda genel olarak 1999 ve 2002 yıllarındaki oranların birbirine daha çok yaklaştığı ve bu oranların 1995 yılındaki oranlardan bazen önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Bunda önemli sayılabilecek faktörlerden biri, 1995 yılının henüz Süleyman Demirel Üniversitesi'nin yeni kurulduğu bir zamana tekabül etmesidir. 1999 ve 2002 yılları ise üniversitenin göreceli olarak çok daha fazla dışarıdan Isparta'ya öğrenci taşıdığı dönemlerdir. Nitekim seçmen tabanı içindeki öğrenci oranı artışları bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Öğrenci oranındaki bu artışın diğer toplumsal grupların oranını düşüreceği kolaylıkla tahmin edilebilir. Örneğin ev hanımları, serbest meslek sahipleri ve memurların oranlarındaki düşüşler kısmen öğrenci artışının örneklem içindeki diğer meslek gruplarının oranını azaltmasına bağlanabilir. Memur oranındaki hızlı düşüşün ve emekli oranındaki yükselişin muhtemel nedeni ise önceki yıllarda yürürlükte olan ve genç yaşta emekliliği mümkün kılan Sosyal Güvenlik Yasası'dır. Son yıllarda memur alımındaki kısıtlamalar nedeniyle memur oranı genel Isparta nüfusu içinde önemli ölçüde azalmıştır.

Diğer meslek gruplarında iniş ve çıkışlara karşılık genel Isparta nüfusu içinde işçi oranının daha istikrarlı

olduğu, hükümet politikalarından ve yaşanan ekonomik bunalımlardan bağımsız olarak yaklaşık %8'lik bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Buna karşılık nüfusun işsiz kesimi kuşkusuz ekonomik bunalımlardan ve hükümet kararlarından etkilenmektedir. Tablo 3'te de açıkça görüldüğü gibi ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde işsiz nüfusu iki hatta üç kat artabilmektedir. Genelde kırsal alanda oturduğu tahmin edilen çiftçilerin ise Isparta kenti içinde yaşayanların genel nüfusun yaklaşık %2'lik bir kısmını oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 3. Deneklerin Mesleklerine Göre Oranları (Yüzde)

Meslek	1995	1999	2002
Çiftçi	1.0	2.2	2.4
Ev hanımı	22.8	18	16.5
Emekli	8.9	14.9	14.5
Serbest meslek	25.4	19.4	20.0
İşçi	8.4	9.0	7.1
İşsiz	3.1	1.5	4.7
Öğrenci	4.7	16.6	17.3
Memur	25.5	15.9	14.9

Her üç dönemde de erkek deneklerin oranının kadın deneklerden fazla olduğu görülmektedir. Bu durum önemli ölçüde erkeklerin seçim gibi siyasal konulara kadınlardan daha fazla ilgi göstermesi ve ailenin reisi sıfatıyla erkeklerin evlerine gelen anketörlerin karşısına daha çok çıkmasına bağlanabilir.

Tablo 4. Cinsiyetlerine Göre Deneklerin Oranları (Yüzde)

Cinsiyet	1995	1999	2002
Kadın	44.1	36.3	38.3
Erkek	55.3	63.4	61.7

Ankete katılan denekleri yaş gruplarına göre sınıflandırdığımızda göze çarpan en önemli nokta, 1995 yılında orta yaş kuşağında yer alan deneklerin toplam deneklerin önemli bir yekununu oluşturmasına karşılık (% 60.4), 2002 yılında genç ve yaşlı kuşakta yer alan deneklerin, toplam deneklerin yoğunluğunu oluşturmasıdır (%54). 1999 yılı bir geçiş dönemi olarak yaş gruplarının dağılımı bakımından görece daha dengelidir. Bunun anlamı şu olsa gerekir: 1995 yılında bir memur kenti olan Isparta'da yoğunluklu olarak çalışan kesimleri oluşturan 26-45 yaş grubu, diğer yaş gruplarına göre daha fazla bir oranı oluşturmaktadır. Sonraki yıllarda yeni

kurulan üniversite sayesinde dışardan hızlı bir öğrenci akımına uğrayan Isparta'da genç nüfusun oranı artmıştır. Bu yüzden 1999 yılı bir geçiş ve yaş grupları bakımından bir dengelenme dönemidir. 2002 yılına gelindiğinde ise, daha önce orta yaş grubunda yer alan ve nüfusun yoğunluğunu oluşturan kesimlerin en azından bir kısmının aradan geçen zaman içinde 45 üstü yaş grubuna dahil olacakları düşünüldüğünde 45 üstü yaş grubundaki artışın nedeni anlaşılabilir. Diğer yandan dışardan öğrenci hareketiyle de genç kuşağın oranı arttığından, 2002 yılında Isparta kent nüfusunda bu defa 1999 yılındaki yoğunlaşmadan tam ters yönde bir yoğunlaşma ortaya çıkmış gözüküyor.

Tablo 5. Deneklerin Yaş Gruplarına Göre Oranları (Yüzde)

Yaş grupları	1995	1999	2002
18-25	18.8	24.9	27.5
26-35	31.4	23.0	21.8
36-45	29.0	24.5	24.2
45 üstü	20.9	27.4	26.5

2. GELİR GRUPLARINA GÖRE SİYASAL PARTİLERİN TABANLARI

Gelir gruplarının siyasal parti tercihlerinde oynadığı rol farklı sonuçlara ulaşan pek çok araştırmanın gösterdiği gibi oldukça muğlaktır³. Nitekim araştırmamızda da gelir gruplarıyla parti tercihleri konusunda açık, genel geçer ve sağlıklı sonuçlara ulaşmak pek mümkün gözükmemektedir.

Biz burada hangi gelir gruplarının hangi partilere daha çok yöneldiği ve parti tabanlarının gelir gruplarına göre dağılımlarının zaman içinde nasıl bir seyir izlediği sorusuna cevap arayacağız. ANAP'ın tabanının gelir düzeyine baktığımızda süreç içinde orta gelir gruplarından üst gelir gruplarına doğru kaydığı görülmektedir. 1995 yılında orta gelir gruplarından yoğunluklu olarak destek alan parti, 1999 yılında daha çok orta gelirliilerin üst grubundan ve üst gelir grubundan, 2002 yılında ise önemli ölçüde üst gelir grubundan daha çok destek kazanmıştır. ANAP'nin liberal ve yenilikçi söylemlerinin bunda etkisi olduğu gibi ANAP'ın iktidarda olduğu 2002 öncesi dönemde yaşanan ekonomik krizlerin özellikle orta ve alt gelir gruplarını etkilemesi sonucu bu kesimlerin krizden sorumlu olarak gördükleri iktidardaki kendi partilerinden uzaklaşmaya başlamış olmaları muhtemeldir.

³ Gelir düzeylerinin seçmenlerin davranışlarına etkisi konusunda farklı görüşler için bkz. Allen Meltzer ve M. Vellrath, "The Effect of Economic Policies on Votes for the Presidency: Some Evidence from Recent Elections", *Journal of Law and Economics*, 1975, no. 18 ve Richard G. Niemi ve Herbert F. Weisberg, *Controversies in Voting Behavior*, Congressional Quarterly Inc, Washington, 1993.

ANAP'dan biraz farklı olarak CHP'nin üst gelir grubundan her dönemde açık bir biçimde yoğunluklu olarak oy kazanan bir parti olduğu görülüyor. Eskiden beri Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu bir parti olarak yeni düzen içinde güç ve çıkar elde eden kesimlerin doğal olarak kendilerini CHP'yle özdeşleştirmiş olmaları anlaşıldığı kadarıyla bugün de etkisini sürdürmektedir.

Tablo 6. Gelir Düzeylerine Göre Seçmenlerin Parti Tabanı İçindeki Oranları (Yüzde)

Siyasal Parti Tabanları		Gelir Düzeyleri				Ortalama
		185 dolar ve aşağı	186-370 dolar arası	371-555 dolar arası	555 dolar üzeri	
ANAP	1995	11.9	14.4	16.0	12.7	13.9
	1999	6.2	5.6	13.0	9.1	8.4
	2002	1.2	2.2	0.9	6.5	2.2
CHP	1995	3.6	5.4	12.1	18.6	7.7
	1999	4.0	3.7	3.7	5.7	4.2
	2002	23.2	17.3	22.2	32.5	22.3
DSP	1995	3.6	6.9	9.6	2.3	6.0
	1999	10.2	16.6	14.3	24.7	16.4
	2002	1.2	0.6	0	1.3	0.7
DYP	1995	34.9	36.3	25.6	30.2	33.2
	1999	13.1	23.8	14.3	10.3	16.5
	2002	8.5	10.1	9.4	13.0	9.9
MHP	1995	18.2	12.3	14.7	15.1	14.7
	1999	5.2	38.6	42.6	39.6	42.6
	2002	8.5	5.0	9.4	16.9	8.8
RP-FP-SP	1995	19.3	18.6	14.1	8.1	16.8
	1999	10.2	9.7	8.0	6.8	8.7
	2002	0.6	2.8	0	0	1.1
AKP	2002	49.4	55.3	52.1	22.1	48.0

DSP kökeni bakımından CHP ile aynı gelenekten gelen bir partidir. Bu nedenle bu iki partinin tabanlarında da benzerliklerin olması beklenen bir durumdur. Nitekim DSP'nin tabanına baktığımızda diğer gelir gruplarına göre üst gruplardan biraz daha fazla oy alması CHP tabanının izlerini taşımaktadır. Bununla birlikte DSP'nin CHP'ye göre biraz daha orta gelir gruplarına dayanması bu partinin bu kesimleri kazanmaya doğru yaptığı sistemli çalışmaların bir sonucu olsa gerekir.

DYP'nin seçmen tabanını gelir düzeyleri bakımından değerlendirmek diğer partilerin tabanlarını değerlendirmekten daha fazla güçlük taşımaktadır. 1995 ve 1999 yıllarında alt gruplara yakın olan DYP tabanının 2002 yılında üst gruplara doğru kaydığı yolunda bazı işaretlere rastlamakla birlikte rakamlar arasındaki farkın küçük oluşu ve belirli bir trendin net olarak görülebilmesi yorum yapmayı zorlaştırmaktadır.

DYP'de olduğu gibi MHP tabanını da gelir gruplarına göre değerlendirmek güç olmakla birlikte 1995 yılında bu seçmenlerin gelir

düzeyleri arasında nispeten dengeli dağıldığını, ancak 1999 ve 2002 yıllarında gelir düzeyi yüksek kesimlere doğru biraz daha kaydığını söylemek araştırma sonuçlarına göre mümkün gözüküyor.

RP-FP-SP'de 1995-1999 dönemlerinde tespit ettiğimiz bir bulguyu 2002 yılındaki araştırmamız da (SP'nin oldukça düşük oranlarına rağmen) onaylamaktadır. RP-FP-SP desteğinin önemli bir kısmını alt toplum kesimlerinden alan bir partidir. Bu partilerin radikal-tepkisel söylemleri ve marjinal kesimlere hitap ettiği gerçeği dikkate alındığında bu durumu doğal karşılamak gerekmektedir.

Türk siyasetinde 2002 yılında yeni bir oluşum olarak karşımıza çıkan AKP'nin kurucularının önemli bir kısmı RP geleneğinden gelmektedirler. Ancak bu parti RP-FP-SP'nin marjinal nitelikteki radikal ve tepkisel söylemleri yerine daha geniş kesimlere hitap eden bir merkez sağ partisi izlenimi yaratmaktadır. Nitekim partinin en çok oy aldığı gelir gruplarına baktığımızda AKP'nin önemli ölçüde orta gelir gruplarında oy aldığı görülmektedir. Diğer yandan bu parti üst gelir grubundan çok düşük bir destek bulmuştur. Bunun anlamı şudur: 2001 ve 2002 yıllarındaki ekonomik krizle birlikte büyük bir sıkıntı yaşayan orta gelir grupları AKP'ye bir kurtarıcı gözüyle bakmıştır. Diğer yandan onun RP geleneğinden geldiğini bilen üst gelir grupları ise bu partiye, sistemle barışamayacağı düşüncesiyle, kuşkuyla yaklaşmışlardır.

3. EĞİTİM DÜZEYLERİNE GÖRE SİYASAL PARTİLERİN TABANLARI

Siyasal partilerin tabanlarının eğitim düzeyleri incelendiğinde genellikle gelir düzeyleri bakımından elde ettiğimiz sonuçlara benzer sonuçlara ulaşmaktayız. Bunun en önemli nedeni bireylerin gelir düzeyiyle eğitim düzeyleri arasında yakın bir ilişki olmasıdır. Çoğunlukla eğitim düzeyleri yüksek olanların gelir düzeyleri de yüksek olmakta veya eğitim düzeyleri düşük olanların gelir düzeyleri de düşük olmaktadır.

Siyasal partilerden ANAP ve CHP hemen her dönemde eğitim düzeyi yüksek kesimlerden daha fazla oy almaktadırlar.⁴ ANAP'ın yenilikçi ve liberal söylemleri eğitim düzeyi yüksek olanlara cazip geldiği gibi CHP'nin yüksek öğretim kurumları içindeki etkinliği ve bürokratlara dayalı seçkinci karakteri, özellikle onun eğitim düzeyi yüksek kesimlerden daha fazla oy almasının temel nedenlerini oluşturmaktadır. Bu bulgu CHP'nin, mazisinden gelen ve Genç Osmanlılar, Genç Türkler, İttihat ve Terakki çizgisi içinde ideolojisini ve örgüt yapısını belirleyen devletçi seçkinci özelliğinin bugün de kısmen etkisi altında olduğunu göstermektedir.⁵

⁴ 1974 yılında yaptığı araştırmasında da Sencer CHP tabanının eğitim düzeyinin diğer partilerin tabanlarından daha yüksek olduğunu bulmuştu. Bkz. Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar*, May Yayınları, İstanbul, 1974.s.112.

⁵ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Çağdaş Basımevi, Ankara, 1979, s.35.

Tablo 7. Eğitim Düzeylerine Göre Seçmenlerin Parti Tabanı İçindeki Oranları (Yüzde)

Siyasal Parti Tabanları		Eğitim Düzeyleri				Ortalama
		İlkokul ve altı	Ortaokul	Lise	Yüksekokul	
ANAP	1995	9.7	13.3	15.1	19.1	13.9
	1999	6.6	7.5	9.8	9.5	8.4
	2002	0.7	2.7	2.5	2.9	2.2
CHP	1995	4.2	4.2	5.7	17.4	7.7
	1999	2.0	1.6	6.1	6.3	4.2
	2002	14.9	10.8	23.4	32.1	22.3
DSP	1995	4.6	7.0	5.7	7.8	6.0
	1999	10.0	16.6	18.7	23.5	16.4
	2002	2.2	0	0.5	0	0.7
DYP	1995	41.2	28.8	34.6	21.9	33.2
	1999	26.0	15.0	12.0	8.2	16.5
	2002	13.4	9.5	7.6	9.5	9.9
MHP	1995	7.6	18.3	19.5	15.7	14.7
	1999	42.6	48.3	40.0	43.9	42.6
	2002	4.5	8.1	11.2	9.5	8.8
RP-FP-SP	1995	25.9	18.3	11.4	8.9	16.8
	1999	10.3	10.0	12.5	6.3	8.7
	2002	2.2	1.4	1.0	0.7	1.1
AKP	2002	58.2	63.5	43.7	36.5	48.0

Yüksek eğitimli kesimlerden göreceli olarak daha iyi destek bulduğunu tespit ettiğimiz bir diğer parti de MHP'dir. Bunun yanında MHP'nin kimi dönemlerde orta eğitim mezunlarından da yüksek destek aldığı görülmektedir. Milli eğitim sisteminin ulusçuluk kazandırma yönündeki eğitimi MHP'nin orta eğitim kurumlarından aldığı desteğin nedenini açıklarken, yüksekokullarda partinin gençlik örgütlerinin yürüttükleri faaliyetler de bu partinin yüksekokul mezunları arasında tutunma nedenini ortaya koymaktadır⁶.

DSP'nin tabanının gelir düzeyleriyle olduğu gibi eğitim düzeyleriyle de açık bir ilişkisi tespit edilemezken DYP'nin tabanında 1995 ve 1999 yıllarında olduğu gibi 2002 yılında da eğitim düzeyi düşük kimselerin görece daha fazla olduğu görülmektedir. DYP'nin 1940'lara kadar inen tarihi ve örgütsel bağlantıları nedeniyle bu partiye yaşlı kesimlerin yönelmesi, yaşlılar arasında görülen düşük eğitim olgusunu partinin tabanının bir karakteri haline getirmiş gözüküyor.

Eğitim düzeyi düşük kesimlerin yoğunluklu olarak bulunduğu bir diğer parti tabanı da RP-FP-SP tabanıdır. Düşük eğitim düzeyleri nedeniyle sistem içinde dikey olarak yükselme şansı çok zayıf olan bu kesimleri radikal

⁶ Türkiye'de özellikle yüksekokul düzeyinde okulun bütününe kapsayan belirli ideolojilerin egemen olduğu alt-kültürler büyük ölçüde MHP ve CHP'nin gençlik örgütlenmeleri tarafından oluşturulmaktadır. Türker Alkan, *Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1989, s.94.

tepkisel söylemleriyle RP-FP-SP cezbetmiş görünüyor. Diğer bir ifadeyle eğitim düzeyi yüksek olanlar sistem içinde kendilerinin yer bulabileceklerine inandıkları için sistem karşıtı söylemlere fazla prim vermemektedirler. Bu durumda eğitim, sistemle ilgili umutları besleyen önemli bir değişken olarak düşünülebilir⁷.

2002 seçimlerinde eğitim düzeyi düşük kesimleri önemli oranda cezbetmiş bir diğer parti de AKP'dir. AKP'nin RP geleneğinden gelmiş olması alt kesimleri tabanına çekmesinde etkili olmuş olabileceği gibi asıl etkiyi 2001 ekonomik krizinin yapmış olması muhtemeldir. Bu krizden en çok etkilenen alt ve orta düzeydeki toplum kesimleri diğer bütün eski partilere kızgınlık duygusu içinde yeni bir parti olarak ortaya çıkan AKP'ye yönelmişlerdir.

4. TOPLUMSAL GRUPLARA GÖRE SİYASAL PARTİLERİN TABANLARI

Siyasal partilerin toplumsal gruplarla olan bağlantısını hangi toplumsal grupların özellikle hangi partilere yöneldikleri veya yönelmediklerini tespit ederek bulmaya çalışacağız. Bu çerçevede ANAP'a yoğunlukla olarak yönelen toplumsal gruplara baktığımızda, her üç dönemde de sadece işçiler arasında bu partinin ortalamasının üzerinde değer aldığı görülmektedir. Bu durumun, bağımsız çalışan işçilerin her dönemde ANAP'a destek vermesi için önemli gerekçelerin olmadığı dikkate alındığında, ANAP'ın iktidarda olduğu dönemde diğer meslek gruplarına göre daha fazla gelir imkanına kavuşan kamu işçilerinden kaynaklandığı tahmin edilebilir. ANAP oylarıyla en fazla negatif ilişki ortaya koyan meslek grubu çiftçiler ve daha az belirgin olarak ev hanımları olduğu görülmektedir. ANAP'ın liberal ve yenilikçi söylemleri dikkate alındığında eğitim düzeyi düşük olan bu kesimlerin partiye düşük desteği şaşırtıcı değildir. Diğer yandan memurların ANAP'a desteği kademeli olarak azalmıştır. İktidarda kaldığı sekiz yılda bürokrasi içinde önemli bir oranda kadrolaşma gerçekleştiren ANAP, bunun karşılığını 1995 yılına kadar almış, sonraki yıllarda iktidardan uzaklaşmasıyla memurlardan aldığı desteği de önemli oranda kaybetmiştir⁸.

Her üç dönemde de CHP'ye açık bir biçimde ortalamasının üzerinde destek sağlayan iki toplumsal grup memurlar ve öğrencilerdir. Burada söz konusu olan öğrenciler seçmen statüsünde olduklarına göre 18 yaş ve üzerinde olup, bunların çok büyük bir kısmı yükseköğretimde okuyan kimselerdir. CHP'nin yüksekokullarda oluşturduğu alt örgütlenmeler yoluyla

⁷ 1996 yılında TÜSES'in yaptırdığı araştırmanın siyasal partilerin tabanı ile eğitim düzeylerini karşılaştırarak elde ettiği bulgulara göre CHP ve MHP'nin tabanı eğitim düzeylerinin yükselişiyle doğru orantılı, RP'nin tabanı da ters orantılıdır. Bu bulgular araştırmamızın sonuçlarıyla paralellik teşkil etmektedir. Bkz. Necat Erder ve diğerleri, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Seçmenleri ve Sosyal Demokrasinin Toplumsal Tabanı**, Tüses Veri Araş. A.Ş., Ankara, 1996, s.19.

⁸ Sekiz yılının ANAP iktidarına rastlayan 1983-1994 yılları arasında memur sayısı 1.281.176'dan 1.830.366'ya yükselmiştir. Bilal Eryılmaz, **Kamu Yönetimi**, 2. b., Akademi Kitabevi, İzmir, 1995, s.224.

öğrenciler arasında önemli bir destek elde ettiği bilinmektedir⁹. Bu durum, araştırmamızda elde ettiğimiz CHP'ye olan yoğun öğrenci desteğini onaylamaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında CHP kadrolarıyla özdeşleşen memurların ise bugün CHP'ye olan yoğun desteğinin kaynağı o dönemden gelen bir etki mi yoksa çoğu yüksekokul mezunu olan memurların yüksek öğrenim döneminde aldıkları etki mi olduğu açık değildir.

CHP'ye düşük destek veren meslek grupları ise işçiler ve ev hanımlarıdır. İşçilerin CHP'ye düşük desteği şaşırtıcı bir sonuç gibi görünmektedir, çünkü işçiler genellikle sol partilere yoğunluklu olarak oy vermektedirler.¹⁰ Ancak Isparta'daki işçiler sendikali sanayi işçileri olmayıp çoğu kendi başına çalışan veya kısmen kamu işçileridir. Bu işçilerin ise sol partileri tercih etmek için yeterli bir bilinçlenmesi veya gerekçesi yoktur. CHP'ye düşük yönelim gösteren diğer bir grup olan ev hanımlarının genellikle muhafazakar olduklarından dolayı değişim yanlısı sol partilere uzak durdukları bilinmektedir. Ancak ilginç olan nokta, 2002 yılında ev hanımlarının CHP'ye bu partinin genel ortalaması kadar yöneliş göstermesidir. Bunun nereden kaynaklandığı, kalıcı bir durum mu yoksa geçici bir fenomen mi olduğunu görmek için gelecek dönemleri izlemek gerekecektir. Ancak akla gelen tek şey, kadınların istikrarsızlık ve huzursuzluk yaratan her şeyden kaçtıklarıdır. Olağanüstü ekonomik kriz nedeniyle iktidar partilerinden kaçan kadınlar için muhalefetteki partiler ve bu arada CHP cazip birer alternatif olarak ortaya çıkmış olabilir.

Önceki dönemlerde CHP'ye düşük destek veren, ancak 2002 yılında şaşırtıcı bir biçimde CHP tabanı içindeki oranı ortalamadan çok üzerine çıkan başka bir grup ise çiftçilerdir. Genelde sağ partilere yakın olan ve sol partilere sempati duymayan çiftçilerin 2002 yılındaki bu yüksek desteği tepkisel nedenlere dayalı olabilir. 2001 ekonomik krizinden derinden etkilenen çiftçiler, iktidardaki üç partiden uzaklaşıp muhalefetteki partilere (CHP ve DYP) yaklaşmış gözüküyorlar. Eğer öyle ise çiftçilerin bu dönemde CHP'ye yaklaşımı geçici ve tepkisel olup, normal koşullarda gerçekleşebilecek gelecekteki herhangi bir seçimde benzeri bir destek görülmeyecektir.

2002 yılında önceki dönemlere göre belirgin bir biçimde CHP'ye olan desteğini artıran bir grup da işsizlerdir. Önceki araştırmamızda işsizlerin iktidara yakın olan partilere yönelmelerinin yaygın olarak görüldüğünü tespit etmiştik. Bu araştırmamızda da işsizlerin CHP'ye desteğinde, her ne kadar ortalamadan altında kalsa da, gözle görülür bir artış ortaya çıkması daha önceki tespitimizi haklı çıkarmaktadır. Gerçekten de CHP 2002 seçimleri öncesinde iktidara gelmesi muhtemel partilerden biri olarak görülmekteydi.

⁹ Özer Özankaya, *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966 ve Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1987, s.133.

¹⁰ Örneğin Bulutay'ın araştırması 1969 seçimlerinde işçi oylarının AP'den kaçarken CHP'ye yöneldiğini tespit etmişti. Bkz. T. Bulutay, "Türk Toplum Hayatında İktisadi ve Siyasi Gelişmeler", *SBFD*, c.XXXV, no.3, Eylül 1970, ss.92-93.

DSP'nin tabanını toplumsal gruplarla ilişkilendirdiğimizde her dönemde DSP'ye yoğunluklu olarak destek veren bir kesime rastlayamamaktayız. 1995 ve 1999 yıllarında DSP'nin memurlar ve emeklilerden aldığı görece yüksek destek 2002 yılında tümüyle kaybolmuşa benziyor. Memurlar içinde sol partilere yöneliş, geleneksel olarak memur yetiştiren kurumlar olarak yüksekokulların bu partilere destek haznesi sağlaması nedeniyle genel bir olgu olmakla birlikte, memurlar aynı zamanda konumları gereği amirleri olacak olan iktidar partilerine de yakın olmak isterler. 2002 seçimleri öncesinde iktidara gelmeyeceğine kesin gözüyle bakılan DSP bu nedenle memur desteğini önemli ölçüde alternatif diğer sol parti olan CHP'ye kaptırmış gözüküyor. Memurlar ve emekliler açısından diğer bir konu da iktidar partileri tarafından belirlenen sabit ücretlerin hayat pahalılığıyla erimesidir. İktidar olduğu 2002 öncesinde bu bakımdan kötü bir dönem yaşayan DSP iki önemli destek grubu olan emekli ve memurları bu dönemde kaybetmiştir.

DSP diğer toplumsal gruplardan ev hanımları, çiftçiler, serbest meslek sahipleri ve işsizlerin sözünü ettiğimiz üç dönemde de görece daha az destek aldıkları kesimler olmuşlardır. Bu grupların muhafazakar tutumları sol bir parti olan DSP'ye düşük desteğin temel nedeni olarak gözükmektedir.

Tablo 8. Toplumsal Gruplara Göre Seçmenlerin Parti Tabanı İçindeki Oranları (Yüzde)

Siyasal Parti Tabanları	Toplumsal Gruplar								Ortalama	
	Memur	İşçi	Ev han.	Öğrenci	Çiftçi	Emekli	Ser. mes	İşsiz		
ANAP	1995	19.2	17.9	8.8	13.5	2.3	12.6	13.3	8.8	13.9
	1999	6.4	8.5	7.3	13.8	0	7.2	7.9	14.2	8.3
	2002	1.3	2.6	2.2	2.2	0	3.8	2.8	0	2.2
CHP	1995	12.3	5.9	5.5	10.8	0	7.0	5.4	0	7.7
	1999	5.0	2.4	1.8	7.9	0	4.3	4.5	0	4.1
	2002	27.5	12.8	22.2	37.4	46.2	20.0	7.3	16.0	22.2
DSP	1995	7.8	11.9	3.3	5.4	3.3	8.4	3.4	5.2	6.0
	1999	22.3	7.3	13.4	20.3	10.0	21.7	11.9	0	16.5
	2002	0	7.7	0	1.1	0	0	0	0	0.7
DYP	1995	28.0	26.8	41.4	13.5	60.2	45.0	32.6	48.3	33.2
	1999	14.3	10.9	25.6	4.6	55.0	23.1	11.9	7.1	16.3
	2002	8.8	7.7	10.0	7.7	15.4	12.5	11.0	12.0	9.8
MHP	1995	14.7	10.4	6.6	40.5	16.5	5.6	20.7	37.6	14.7
	1999	45.3	60.9	34.7	34.8	25.0	32.6	55.1	64.2	42.7
	2002	6.3	7.7	6.7	9.9	0	8.8	10.1	12.0	8.7
RP- FP-SP	1995	8.8	20.8	17.8	8.1	13.3	18.3	17.8	5.6	16.8
	1999	5.0	8.5	15.8	9.2	10.0	7.9	6.8	0	8.8
	2002	2.5	0	2.2	0	0	2.5	0	4.0	1.3
AKP	2002	47.5	48.7	53.3	26.4	38.5	50.0	64.2	48.0	48.2

Diğer partilerle karşılaştırıldığında toplumsal gruplarla daha açık ve net bir biçimde ilişkilendirilebilecek parti tabanı DYP'ninkidir. 1995, 1999 ve 2002 yıllarındaki araştırmamızın üçünde de DYP memur, işçi ve öğrenci gruplarından ortalamanın altında, ev hanımları, emekliler ve çiftçilerden ise

ortalamanın üstünde destek elde etmiştir¹¹. Serbest meslek sahipleri ve işsizlerle bu partinin tabanı arasında ise açık bir ilişki tespit edilememiştir. Aslında DYP ile toplumsal gruplar arasındaki bu ayırım, işçiler dışarıda bırakılırsa, kısmen eğitim düzeyi yüksekler ile düşük kesimler arasında, kısmen de yaş grupları arasındaki bir ayırımın yansımaları görünümündedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi DYP, eğitim düzeyi düşük ve ileri yaş gruplarından daha çok oy kazanan bir partidir.¹² DYP'nin işçilerden elde ettiği düşük desteğin nedenini, toplumsal konumları bakımından alt düzeyde yer almalarına bağlı olarak daha fazla yabancılaşma duygularına sahip olan bir kesimin DYP gibi muhafazakar ve düzen yanlısı bir partiden fazla bir beklentisinin olamayacağı gerçeğiyle açıklayabiliriz.

MHP tabanı ile ilişkili toplumsal gruplar ev hanımları, çiftçiler, emekliler, serbest meslek sahipleri ve işsizlerdir. MHP tabanı bu toplumsal gruplardan ilk üçüyle olumsuz, son ikisiyle ise olumlu bir ilişki göstermektedir. Ev hanımlarının cinsiyeti, çiftçilerin muhafazakar karakteri, emeklilerin ise yaş düzeyleri MHP'ye düşük desteklerinin nedenini açıklarken, serbest meslek sahipleri ve işsizlerin neden bu üç dönemde de MHP'ye yoğunluklu olarak destek verdiklerini açıklanmak güçtür. Araştırmamızda elde ettiğimiz veriler doğrultusunda yapabileceğimiz tek açıklama, bu iki toplumsal kesim içinde yaşı genç olarak nitelendirebileceğimiz kimselerin oranının yüksek oluşudur. İlerde belirteceğimiz gibi 35 yaşın altındaki kesimde MHP'nin oy potansiyeli oldukça yüksektir.

Toplumsal gruplar içinde RP-FP-SP'nin tabanı ile ilişkilendirilebilecek üç grup dikkat çekmektedir. Bunlar memurlar, öğrenciler ve ev hanımlarıdır. Bu partilerin tabanları söz konusu toplumsal gruplardan ilk ikisiyle olumsuz, üçüncüsüyle ise olumlu bir ilişkiye sahiptir. Memurlar ve öğrenciler, eğitim düzeyi yüksek olan gruplar olmaları nedeniyle tabanı daha çok düşük eğitim düzeyi kesimlerden oluşan RP-FP-SP'ye yanaşmamaktadırlar. Muhafazakar ve dindar eğilimleriyle bilinen ev hanımları ise dinle özdeşleştirilen bu partilere daha fazla ilgi duyabilmektedirler¹³. Bu potansiyelinin farkına varan parti özellikle 1990'lı yıllarda parti içinde oluşturduğu Hanım Komisyonları vasıtasıyla orta ve alt sınıftan pek çok kadını parti içinde örgütleyerek onların siyasal hayata daha aktif katılmalarını sağlamıştır. 1970'li yıllarda Milli Nizam Partisi ve Milli

¹¹ Çiftçilerin daha çok sağ partilere oy verdikleri Batı'da yapılan araştırmalarca da doğrulanmıştır. Lewis-Beck'in Fransa'daki araştırmasında işadamlarının Komünist Partisi'ne desteği %9 iken çiftçilerde bu oran %6'ya düşmekte, onların sağcı partilere desteği %59 iken çiftçilerde %61'e çıkmaktadır. Michael S. Lewis-Beck, "The Electoral Politics of the French Peasantry: 1946-1978", *Political Studies*, v.29, no.4, December 1981, s.529.

¹² Akşit'in 1978 yılında yaptığı bir araştırmada CHP'nin memurlarla olumlu esnafla olumsuz, AP'nin memurlarla olumsuz esnafla olumlu ve MSP'nin ise esnafla olumlu memurlarla olumsuz yönde anlamlı bir ilişki içinde olduğunu tespit etmişti. Bunlardan CHP'nin memurlarla olumlu, DYP ve RP-FP-SP'nin memurlarla olumsuz ilişkisi bizim yaptığımız araştırmayla da onaylanmaktadır. Bahaattin Akşit, "Türkiye'de Siyasal ve İdeolojik Görüşlerin Toplumsal ve Sınıfsal Belirleyicileri", *Gelişme Dergisi*, Güz 76 (13).

¹³ Yeşim Arat, "Refah Partisi Hanım Komisyonları", *Bilanço 1923-1978*, c.2, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss.289-297.

Selamet Partileri'ne önemli bir destek vermiş olan serbest meslek sahiplerinin sadece 1995 yılında RP'ye belirgin bir destek sağladığı daha sonraki yıllarda aynı gelenekten gelen diğer partilerden desteğini önemli oranda çektiği görülmektedir.¹⁴

İlk defa 2002 yılında seçimlere girmiş olan AKP'nin memurlar, öğrenciler ve ev hanımlarıyla olan ilişkisinde, bu toplumsal grupların RP-FP-SP ile olan ilişkisinin bir benzerine rastlamaktayız. AKP'nin bu partilerin geleneğinden gelmesine bağlı olarak, bu toplumsal gruplarla ilişkisinin nedenini de aynı gerekçelerle açıklayabiliriz. 2002 sonuçlarına göre AKP ile ilişkilendirilebilecek diğer toplumsal gruplar bu partiye düşük destek veren çiftçiler ve yüksek destek veren serbest meslek mensuplarıdır. Ancak tek bir seçim döneminin sonuçlarına bakarak bu desteklerin nedenlerini, kalıcı veya geçici mi olacaklarını anlamak güçtür.

5. CİNSİYETE GÖRE SİYASAL PARTİLERİN TABANLARI

Daha önce yaptığımız araştırmada kadınların seçmen davranışına etki eden faktörlerin, dindarlık, muhafazakarlık, istikrar ve güven duyguları olduğunu belirtmiş ve elde ettiğimiz verilerin bunu teyit ettiğini ortaya koymuştuk. 2002 seçim sonuçlarını içeren Tablo 9'daki veriler kadınların cinsiyetleri nedeniyle herhangi bir partiye mutlak olarak bağlı olmadıklarını ortaya koymaktadır. Bunun belki tek istisnası kadınların her üç dönemde de RP-FP-SP'ne erkeklere göre daha fazla eğilim göstermeleridir. Bu partilerin dine sık sık yaptıkları atıflar kadınları cezbetmiş benziyor.¹⁵ Kadınların diğer partilerle ilişkisine baktığımızda, dönemlere göre değişkenliğin daha çok yaşandığına tanık olmaktadır. Muhafazakar partilere yaklaşımlarında bile kadınların belli dönemlerde bu partilere kendilerini yakın hissederken başka dönemlerde bu partilerden uzaklaştıkları görülebilmektedir.

Dönemlerdeki yakınlaşma ve uzaklaşmaları yakından analiz ettiğimizde kadınların muhafazakarlığa tercih ettikleri "istikrarı ve düzeni korumak" gibi başka bir kaygıyı ön plana çıkardıkları görülmektedir. Gerçekte "istikrarı ve düzeni korumak" da muhafazakarlık içinde düşünülebilecek bir eğilimdir. Ancak muhafazakarlık, "istikrarı ve düzeni korumak"dan daha fazla özellikler içeren bir kavram olup, örneğin DYP gibi partilerin özelliği olarak görülebilir. Halbuki istikrarı ve düzeni koruduğu düşünülen partiler dönemden döneme değişebilmekte, çoğu zaman işlerin iyi

¹⁴ Ergil 1975 yılında Ankara'da yaptığı araştırmada esnaf kesiminin siyasal partilere karşı belli ölçüde bir yapancılığa duygusu içinde olduklarını, ancak destekledikleri partinin de çoğunlukla MSP olduğunu tespit etmiştir. Bkz. Doğu Ergil, "Ankara'da Sanatkar ve Küçük Sanayiciler Arasında Yapılan Siyasal Kamuoyu Yoklamasının Neticeleri", **Tüm İktisatçılar Birliği Bülteni**, no.15, Ekim 1975. Aynı konuda benzeri bir görüş için bkz. Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.107.

¹⁵ Abadan'ın yaptığı araştırmada döneminin muhafazakar bir partisi olarak tanınan MP'yi en çok beğendiğini söyleyenlerin %83'ü kadımkın sadece %17'sinin erkek oluşu kadınların muhafazakar partilere yönelişinin diğer bir kanıtı olarak gösterilebilir. Nermin Abadan, "Ankara Şehir Nüfusunun Siyasi Eğilimlerinden Bazı Örnekler Nisan 1964", **SBFD**, c.XX, no.2, Haziran 1965, s.502. Rose da kadınların muhafazakar partilere daha çok yöneldiklerini bulmuştur. R. Rose, "Britain, Simple Abstractions and Complex Realities", **Electoral Behaviour**, R. Rose (ed.), London: Collier-Macmillan, 1974, s.522.

gittiği dönemlerde iktidar partilerini seçenler bu özelliğe sahip olduklarını düşünebilirlerken, aynı dönemlerde yıpratıcı bir politika izleyen muhalefet partilerini istikrarı ve düzeni bozan partiler olarak görebilmektedirler. Bu yönüyle kadınlar daha az çatışmacı, daha fazla uzlaşmadan yana, otoriteyi ve düzeni korumaya erkeklere göre daha fazla önem veren kimseler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Nitekim elimizdeki bulgular da onların bu eğilimleriyle örtüşmektedir.¹⁶

Bu açıdan kadınların oylarını değerlendirecek olursak, 1999 yılında kadınların ANAP ve DSP'ye gittikçe artan destekleri, bu partilerin daha önceki dönemde Türkiye'yi bir siyasal krizden çıkaran partiler olarak yarattıkları izlenim açısından önem taşır. Diğer yandan DYP 1995 ve 1999 yıllarında kadınlardan aldığı yüksek desteği, muhafazakar bir parti görüntüsüne rağmen, 2002 yılında kaybetmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi kadınlar muhalefet partilerine, özellikle de düzen ve istikrarı koruma konusunda umut vaat etmeyen partilere karşı kendilerini yakın hissetmemektedirler. DYP'ye azalan kadın desteği muhtemelen bu eğilime bağlanabilir. Kadın desteği açısından ilginç bir örnek, MHP'ye verilen oylardaki cinsiyet dağılımıdır. 1995 ve 1999 yıllarında yapmış olduğumuz araştırmamızda erkeklerin en yoğunluklu olarak yöneldikleri partinin MHP olduğunu ve dolayısıyla bu partinin "erkek partisi" izlenimi verdiğini belirtmiş, bunun nedenini de MHP'nin eylemci ve çatışmacı yaklaşımlarına bağlamıştık.

2002 araştırma bulgularımız MHP'ye olan kadın desteğinin erkek desteğini dengelediğini hatta biraz geçtiğini göstermektedir. Bunun önemli bir nedeni MHP'nin başına geçen Devlet Bahçeli'nin ılımlı kişiliğiyle ve verdiği mutedil bir lider görüntüsüyle MHP'nin şiddet yanlısı bir parti olduğu imajını gidermeye çalışmasıdır. Ayrıca MHP'nin DSP ile koalisyon girip bu partiyle uyumlu bir şekilde iktidarı üstlenmesi kadınların gözünde onun istikrardan yana bir parti olduğu izlenimini güçlendirmiş olabilir.

¹⁶ Abadan da aynı bulgulara ulaşmıştır. O kadınların CHP'ye daha fazla ilgi göstermesini güven telkin edici imajı nedeniyle dönemin başbakanı İsmet İnönü'ye bağlamaktadır. Abadan, s.502-503. Hatta Vowels çatışmadan kaçan kadınların Yeni Zelanda'da sol partilere doğru yönelmekte oldukları yolunda bulgulara ulaşmıştır. Jack Vowels, "Gender and Electoral Behaviour in New Zealand: Findings from the Present and the Past", *Political Science*, v.47, no.1, July 1993, s.134.

Tablo 9. Cinsiyetlerine Göre Seçmenlerin Parti Tabanı İçindeki Oranları (Yüzde)

Siyasal Parti Tabanları	Cinsiyet		Ortalama	
	Erkek	Kadın		
ANAP	1995	13.9	13.7	13.9
	1999	7.0	10.9	8.4
	2002	1.5	2.7	2.2
CHP	1995	6.1	9.5	7.7
	1999	4.2	3.9	4.2
	2002	28.8	18.2	22.2
DSP	1995	6.6	5.3	6.0
	1999	15.0	19.3	16.6
	2002	0.5	0.6	0.6
DYP	1995	31.2	35.6	33.2
	1999	14.3	20.0	16.3
	2002	11.2	9.0	8.7
MHP	1995	18.4	10.1	14.7
	1999	47.5	34.2	42.6
	2002	8.3	9.0	8.7
RP-FP-SP	1995	16.4	17.1	16.8
	1999	8.2	9.6	8.7
	2002	1.0	1.5	1.3
AKP	2002	7.8	6.3	7.0

2002 yılında kadınların CHP ve AKP'ye erkeklere nispetle verdikleri düşük desteği de bu partilerin muhalefette bulunmalarıyla açıklamak mümkün gözüküyor. AKP'nin muhafazakar bir parti görüntüsü çizmesine rağmen kadınların bu partiye erkeklere göre düşük desteği, seçmen tercihlerinde kadınların iktidar-muhalefet ayırımına verdikleri önemi ve genellikle birincisini ikincisine tercih ettiklerini ortaya koymaktadır. Çok büyük ekonomik krizlerin yaşandığı 2002 yılında bile iktidardaki bütün partilerin seçmenleri arasında kadınların erkeklerden fazla olması kadınların seçmen tercihinde iktidar muhalefet ayırımının ne kadar önemli olduğunu çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır.

Araştırma bulgularımıza göre kadınların seçmen tercihi açısından partinin iktidar veya muhalefette olmasının çok önemli olmadığı tek parti tabanı RP-FP-SP'dir. Bu parti tabanı içinde kadınlar her dönemde erkeklerden fazladır. Anlaşılan o ki, kendisini dindar olarak gören kadınlar hayatın diğer alanlarında olduğu gibi seçmen tercihlerinde de din merkezli düşünmekte ve bu yaklaşımlarını diğer bütün kaygıların önünde tutmaktadırlar.

6. YAŞ GRUPLARINA GÖRE SİYASAL PARTİLERİN TABANLARI

Siyasal partilerin seçmen tabanlarıyla yaş grupları arasında, sadece DSP'nin 18-25 yaş grubundan aldığı görece biraz fazla destek dışında, çok düzenli ilişkiler kurmak pek mümkün gözüküyor¹⁷. Halbuki 1995 ve 1999 yılında elde ettiğimiz veriler en azından ANAP, DYP ve MHP açısından yaş gruplarına göre bazı genellemeler yapmayı mümkün kılmaktaydı. 2002 yılında elde ettiğimiz bulgular önceki dönemlerde doğruladığımız yukarıdaki partilerle ilgili varsayımları doğrulamamakta, hatta ilginç olanı, yaş gruplarına göre genel geçer bir sonuca ulaşmayı güçleştirmektedir. Bu konuda yapabileceğimiz en iyi açıklama, 2002 seçimlerinin olağan dışı bir ortamda, büyük bir ekonomik bunalım sonucunda yapılmış olması, öfkeli ve şaşkın seçmenin rasyonel olmaktan çok duygusal ve tepkisel motiflerle hareket etmiş olmasıdır.

Bu nedenle daha önceleri ağırlıklı olarak DYP içinde yoğunluk oluşturan ve oylarını en az değiştiren 45 üstü yaşlı kesim bile DYP'ye olan bu yoğunluklu desteğini kesmiş, tabanında en fazla genç kuşakları barındıran ve bu yüzden gençliğin partisi olarak bilinen MHP'de önceki dönemlerde görülen yoğunluklu gençlik kitlesi 2002 yılında önemli oranda azalmıştır.

Tablo 10. Yaş Gruplarına Göre Seçmenlerin Parti Tabanı İçindeki Oranları (Yüzde)

Siyasal Parti Tabanları	Yaş Grupları				Ortalama	
	18-25	26-35	36-45	45 üstü		
ANAP	1995	13.4	18.0	12.6	9.6	13.9
	1999	13.2	3.8	6.7	9.2	8.3
	2002	1.4	1.7	1.5	4.1	2.2
CHP	1995	6.7	7.6	8.6	7.2	7.7
	1999	7.5	2.4	3.5	3.2	4.2
	2002	28.8	17.6	15.2	25.5	22.1
DSP	1995	6.7	6.8	4.7	6.0	6.0
	1999	17.7	12.4	17.4	18.0	16.5
	2002	1.4	0	1.5	0	0.7
DYP	1995	22.1	29.7	36.5	43.9	33.2
	1999	6.2	15.3	15.7	28.0	16.6
	2002	9.6	6.7	12.9	9.7	9.8
MHP	1995	28.1	12.4	13.0	8.4	14.7
	1999	40.2	54.0	46.6	31.6	42.5
	2002	12.3	6.7	12.9	9.7	9.8
RP-FP-SP	1995	15.4	16.0	15.6	20.4	16.8
	1999	8.8	9.5	8.9	7.6	8.8
	2002	0	0.8	1.5	2.8	1.3
AKP	2002	34.9	56.3	56.1	47.6	48.2

¹⁷ Yaşla ilgili genel geçer sonuçlara ulaşan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Örneğin Abadan yaşlı kimselerin gençlere göre daha fazla muhafazakar olduğunu (Abadan, ss. 504-505) Sencer'in araştırması ise gençlerin radikal görüşlere daha yatkın olduğunu bulmuştur (Sencer, ss.100-102).

Yine muhtemelen aynı nedenle, lideri Ecevit sayesinde 1999 yılında DSP'ye destek veren ağırlıklı bir yaşlı kitlesini 2002 yılında bu partinin tabanında artık görmemekteyiz. Bazı araştırmalarda gençlik kitlesinin düşük oranda desteklediği bir parti görünümündeki CHP özellikle 2002 yılındaki araştırmamızda bu kitleden önemli bir destek kazanmış gözükmektedir¹⁸.

Bu konuyla ilgili söylenebilecek son söz, partileri yaş gruplarına göre sınıflandırarak yapacağımız bir genellemenin kalıcı olamayacağıdır. Ülkede yaşanan önemli olaylar kuşakların tercihlerinde de önemli değişikliklere yol açabilmekte, partiler herhangi bir dönemde belli kuşaklardan aldıkları yüksek desteği, değişik nedenlerle başka dönemlerde kaybedebilmektedirler. Özellikle Türkiye gibi parti oylarında ani yükselişler ve düşüşlerin olduğu ülkelerde yaş kuşakların tercihlerinde de önemli iniş ve çıkışlar yaşanabilmektedir.

2002 seçimlerinde ilk defa seçmenlerin karşısına çıkan AKP oylarını daha çok 26-45 yaş kuşağından aldığı (%56), genç kuşak dediğimiz 18-25 yaş grubundan ise görece daha az oy kazandığı görülmektedir. AKP'ye ilgi duyanlar, partiyi tercih gerekçesi olarak çoğunlukla “yeni bir parti olması”, “denemek amacıyla” gibi cevaplar verdiği dikkate alındığında, bu partinin gençlerden çok orta ve ileri yaş gruplarından destek alma nedeni de kısmen anlaşılabilir. Deneme yanılma mekanizmasını yaş grupları içinde orta ve ileri yaştakiler genç kuşaklarına göre daha çok kullanmaktadırlar. Çünkü 18-25 yaş gruptakilerin çoğu sandıkla daha yeni tanışmaktadırlar ve oy verdikleri parti henüz onların seçimlerde destekledikleri ilk partidir.

SONUÇ

Isparta kentini örnek alan olarak belirlediğimiz bu araştırmada 1995, 1999 ve 2002 genel seçimlerini kapsayan yedi yıllık dönemde sosyoekonomik değişkenler olarak belirlediğimiz “gelir”, “eğitim”, “meslek”, “cinsiyet” ve “yaş” faktörlerinin seçmen davranışına nasıl yansıdığını ve siyasi partilerin tabanlarının bu faktörlere göre nasıl biçimlendiğini tespit etmeye çalıştık. Bu konuda elde ettiğimiz bazı genel bulguları burada aktaralım.

Siyasi partilerin tabanlarını izlememizde ortaya çıkan ve genellikle seçmen eğilimleriyle ilişkili olan üç önemli güçlük şunlardır: 1.Hem gelir gruplarının yeniden biçimlenmesine hem de oy davranışında radikal dönüşümler yaratan ekonomik krizler (araştırdığımız dönemdeki 1994 ve 2001 krizleri), 2.Belirli dönemlerde seçmenlerin belirli partilerde olağan dışı yoğunlaşmaları (1995'te RP'de, 1999'da MHP ve DSP'de ve 2002'de AKP'de) veya belirli partileri adeta tümüyle terketmeleri (2002'de DSP, ANAP ve SP'de yaşanan büyük oy kayıpları), 3.Sosyoekonomik faktörlerin birbirleriyle olan girift etkileşimi (Sözgelişi öğrenciler aynı zamanda 18-25

¹⁸ TÜSES'in bulgularına göre CHP desteği, 18-20 yaşındaki gençlerde en düşük oranda bulunmuştur. Bkz. Necat Erder ve diğerleri, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Seçmenleri ve Sosyal Demokrasinin Toplumsal Tabanı**, Tüses Veri Araş. A.Ş., Ankara, 1996, s.20.

yaş grubu içinde yer almaktadır. Öğrenci grubundaki oranlar, gerçekten öğrenci konumuna mı yoksa 18-25 yaş grubunda olduklarına mı karşılık gelmektedir).

Siyasi parti tabanlarını gelir grupları ile ilişkilendirdiğimizde en az genellenebilir sonuçların bu ilişkide ortaya çıktığı görülmektedir. Türkiye'nin 1994 ve 2001 yıllarında yaşadığı büyük ekonomik krizlerin bunda önemli iki etkisi vardır. Birinci olarak bu krizler gelir gruplarını yeniden biçimlendirmektedir. Kriz öncesi bir dönemde orta gelir grubunda yer alan kimselerin bir kısmı krizden sonra alt gelir grubuna üst gelir grubunda bulunanların bir kısmı da orta hatta alt gelir grubuna düşebilmektedir. Gelir gruplarının yapısının böylesine köklü bir şekilde değişmesi genelleme yapmayı güçleştirmektedir. Bununla birlikte siyasi parti tabanlarının gelir gruplarıyla ilişkisinde iki genelleme göze çarpmaktadır. Birincisi CHP tabanında üst gelir gruplarının, ikincisi daha az belirgin olmakla birlikte RP-FP-SP tabanında alt gelir gruplarının daha yoğun olarak bulunması. Bu sonuçlar bu iki partinin ideolojileriyle ilişkilendirildiğinde oldukça anlamlıdır. CHP'nin sistemin kurulu düzenine en fazla sahip çıkan, RP-FP-SP'nin ise onu en çok değiştirmeye çalışan bir parti olması bu iki partinin tabanlarının gelir düzeyleriyle oldukça uyumludur.

Toplumun eğitim düzeyi gelir düzeyi kadar değişken değildir. Bu nedenle siyasi partilerin tabanlarıyla eğitim düzeyleri arasında daha fazla genellemeler yapabildiğimiz gibi zamanın geçmesine rağmen parti tabanlarının eğitim düzeylerinde daha fazla bir tutarlılığa tanık olmaktayız. Buna göre tabanlarında eğitim düzeyi yüksek kimseleri daha çok bulduran partiler çoktan aza doğru CHP, ANAP ve DSP olurken tabanlarında eğitim düzeyi düşük kimseleri daha çok bulduran partiler ise AKP, RP-FP-SP ile DYP'dir. MHP'nin tabanı ise, diğer partilerinki kadar açık olmamakla birlikte, eğitim düzeyi yüksek kimseleri daha fazla barındırdığı izlenimi vermektedir.

Toplumsal gruplar bakımından ANAP'ta işçiler yoğunlaşırken çiftçiler ve ev hanımları azalmakta, CHP'de memurlar ve öğrenciler ağırlıklı olarak yer alırken, işçiler ve ev hanımları düşük yoğunlukta bulunmaktadır. DSP hiç bir dönemde hiçbir gruptan yoğunluklu olarak destek alamamasına karşılık, ev hanımları, işsizler, çiftçiler ve serbest meslek gruplarından her dönemde de diğer meslek gruplarına göre görece daha az destek bulmuştur. DYP ise her üç dönemde de memur, işçi ve öğrenci gruplarından ortalamanın altında, ev hanımları, emekliler ve çiftçilerden ortalamanın üstünde destek elde etmiştir. MHP tabanı ev hanımları, çiftçiler, emeklilerle olumsuz, serbest meslek sahipleri ve işsizlerle ise olumlu bir ilişki göstermektedir. RP-FP-SP'nin tabanında ev hanımları ağırlıklı olarak yer alırken, öğrenciler ve memurlar daha az bir oranda bulunmaktadır. AKP'ye ortalamanın üzerinde destek veren toplumsal gruplar ev hanımları ve serbest meslek sahipleri olurken ortalamanın altında destek veren gruplar memurlar, öğrenciler ve çiftçilerdir. AKP ile ilgili bulgular sadece 2002 dönemine ait olması nedeniyle daha az güvenilir olarak bakılmalıdır. Diğer partilerle ilgili bulguların ise son üç seçim dönemine ait olmaları nedeniyle görece daha kalıcı oldukları düşünülebilir.

Siyasi partilere yönelik tutumlarda etkisi oldukça sınırlı olan değişkenlerden biri cinsiyettir. Nitekim sadece RP-FP-SP tabanında her üç dönemde de kadınlar erkeklere göre biraz daha yoğundur. Diğer partilerin tabanındaki kadın ya da erkek ağırlığı dönemden döneme değişebilmektedir. Öyle görünüyor ki kadınlar daha çok istikrarı koruyan partilere yönelmekte, istikrarı koruyan partiler de siyasal olaylara bağlı olarak zaman içinde değişebilmektedir.

Siyasal parti tercihlerinde en az etkili değişken “yaş”tır. 18-25 yaş grubunda yer alan gençlik kitlesinin DSP’ye verdiği görece ağırlıklı destek dışında yaşla siyasal partiler arasında geçerli bir genellemeye ulaşamamaktayız.

Özet olarak üzerinde araştırma yaptığımız değişkenlerden siyasal parti tabanlarıyla en etkili ve kalıcı ilişkiler kurulabilecek değişkenler eğitim ve toplumsal gruplar olurken en zayıf ilişkiler kurulabilen değişkenler ise gelir, cinsiyet ve yaş değişkenleri olmaktadır.

Şimdi de 1995 ve 1999 yıllarındaki araştırmalarımızda doğrulamış olduğumuz aşağıdaki varsayımların 2002 bulgularıyla doğrulanıp doğrulanmadığını görelim:¹⁹

1. CHP'nin parti tabanı diğer partilerin tabanlarına göre gelir düzeyi daha yüksek kimselerden oluşmaktadır.

Bu varsayım doğrulanmamıştır ($Z=-98.5 < 1.96$).

2. Öğrenciler diğer partilere oranla CHP ve MHP'ye daha çok oy vermektedirler.

Bu varsayım hem CHP hem de MHP için doğrulanmamıştır (MHP için $Z=0.8 < 1.96$ ve CHP için $1.84 < 1.96$).

3. Çiftçiler ve emekliler diğer partilerden daha çok DYP'ye oy vermektedirler.

Bu varsayım her iki meslek grubunun DYP ile olan ilişkisinde doğrulanmamıştır (çiftçiler için $Z=-0.4 < 1.96$ ve emekliler için $0.55 < 1.96$).

4. DYP'ye erkeklerden çok kadınlar oy vermektedir.

Bu varsayım doğrulanmamıştır ($Z=0.36 < 1.96$).

5. MHP'ye kadınlardan çok erkekler oy vermektedir.

Bu varsayım doğrulanmamıştır ($Z=0.14 < 1.96$).

6. CHP ve MHP'ye gençler (18-25 yaş arası) diğer yaş gruplarından daha fazla oy vermektedirler.

Bu varsayım hem CHP hem de MHP için doğrulanmamıştır (MHP için $Z=0.44 < 1.96$ ve CHP için $0.6 < 1.96$).

¹⁹ Bu varsayımların testinde %5 oranından az oy alan partiler, istatistiksel olarak yeterli rakamlara ulaşamadıkları için hesaba katılmamışlardır.

7.DYP'ye yaşlılar (45 yaşı üzerindeki) diğer yaş gruplarından daha fazla oy vermektedirler.

Bu varsayım doğrulanmamıştır ($Z=-0.57<1.96$).

1995 ve 1999 dönemlerin her ikisinde de doğruladığımız yukarıdaki varsayımların hiçbiri 2002 yılında doğrulanmamıştır. Bu durum seçmen davranışlarının ne kadar geçici olduğunu, seçmen davranışlarıyla ilgili her zaman geçerli evrensel doğrulara ulaşmanın pek mümkün olmadığını göstermektedir. Belli bir dönemde doğruluğu onaylanan bir varsayım başka bir dönemde doğrulanmamaktadır. Çünkü her varsayım belli bir dönemin koşulları ve özellikle belli bir sosyoekonomik ortamla bağlantılı olarak geçerlilik taşıyabilmektedir. Varsayımın üzerine kurulu olduğu dönemsel koşullar ve sosyoekonomik ortam değiştiğinde buna bağlı olarak varsayımın kendisi de geçerliliğini yitirmektedir. Sözgelisi cumhuriyet tarihinde seçmen davranışlarıyla ilgili en kalıcı varsayımlardan olan “memurların CHP'ye diğer partilere göre daha fazla oy verdiği” önermesi tek partili dönemin günümüz üzerindeki etkilerinin azalması ölçüsünde yakın dönemdeki araştırmalarda kanıtlanması daha fazla güçlük taşıyan bir önerme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle seçmen davranışlarını inceleyen bir araştırmacının yapması gereken şey her koşulda doğrulanabilecek bir varsayımı bulmak değil, seçmen davranışının yönünü ve ona etki eden sosyoekonomik dinamikleri bulmak olmalıdır. Böyle bir yaklaşım seçmenlerin belirli davranışlara niçin yöneldiklerini anlamamıza fırsat verir. Bu sayede geleceğe yönelik daha sağlıklı ön tahminler yapmamız mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

1. Abadan, Nermin “Ankara Şehir Nüfusunun Siyasi Eğilimlerinden Bazı Örnekler Nisan 1964”, **SBFD**, c.XX, no.2, (Haziran 1965).
2. Akşit, Bahaattin, “Türkiye’de Siyasal ve İdeolojik Görüşlerin Toplumsal ve Sınıfsal Belirleyicileri”, **Gelişme Dergisi**, no. 13, (Güz 1976).
3. Alkan, Türker, **Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1989.
4. Arat, Yeşim, “Refah Partisi Hanım Komisyonları”, **Bilanço 1923-1978**, c.2, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999,
5. Bulutay, T., “Türk Toplum Hayatında İktisadi ve Siyasi Gelişmeler”, **SBFD**, c.XXV, no.3, (Eylül 1970).
6. Çakıcı, Metin, Adil Oğuzhan, Tuncer Öznil, **Temel İstatistik**, İkinci Baskı, Özal Matbaası, İzmir 1999.
7. Erder, Necat ve diğerleri, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Seçmenleri ve Sosyal Demokrasinin Toplumsal Tabanı**, Ankara: Tüses Veri Araş. A.Ş, 1996.

8. Ergil, Doğu, “Ankara’da Sanatkar ve Küçük Sanayiciler Arasında Yapılan Siyasal Kamuoyu Yoklamasının Neticeleri”, **Tüm İktisatçılar Birliği Bülteni**, no.15, Ekim 1975.
9. Eryılmaz, Bilal, **Kamu Yönetimi**, 2. b., İzmir: Akademi Kitabevi, 1995.
10. Kışlalı, Ahmet Taner, **Siyaset Bilimi**, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1987.
11. Lewis-Beck, Michael S., “The Electoral Politics of the French Peasantry: 1946-1978”, **Political Studies**, v.29, no.4, (December 1981).
12. Mardin, Şerif, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
13. Meltzer, Allen ve M. Vellrath, “The Effect of Economic Policies on Votes for the Presidency: Some Evidence from Recent Elections”, **Journal of Law and Economics**, no. 18, (1975).
14. Kongar, Emre, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Ankara: Çağdaş Basımevi, 1979.
15. Niemi, Richard G. ve Herbert F. Weisberg, **Controversies in Voting Behavior**, Washington: Congressional Quarterly Inc, 1993.
16. Özankaya, Özer, **Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966.
17. Rose, R., “Britain, Simple Abstractions and Complex Realities”, **Electoral Behaviour**, R. Rose (ed.), Collier-Macmillan, London, 1974.
18. Sencer, Muzaffer, **Türkiye’de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar**, İstanbul: May Yayınları, 1974.
19. Sitembölükbaşı, Şaban, **Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler: Isparta Örnekolay Araştırması 1995-1999**, Nobel Yayınevi, Ankara, 2001.
20. Vowels, Jack, “Gender and Electoral Behaviour in New Zealand: Findings from the Present and the Past”, **Political Science**, v.47, no.1, (July 1993).